

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

« 2007-13 \ . . & \ . . 1-2-3
μ μ μ 8 . . , 3 . . , 2 . . »
(. . .)

μ μ μ .

μ 2011

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

« μ μ μ 2007-13\ . . & \ . . 1-2-3 8 . ., 3 . . , 2 . . .»
μ (. . .)

μ μ

« μ μ : »

: « μ μ μ - , 1,2,3 - MIS 298330, MIS 298347, MIS 298349»

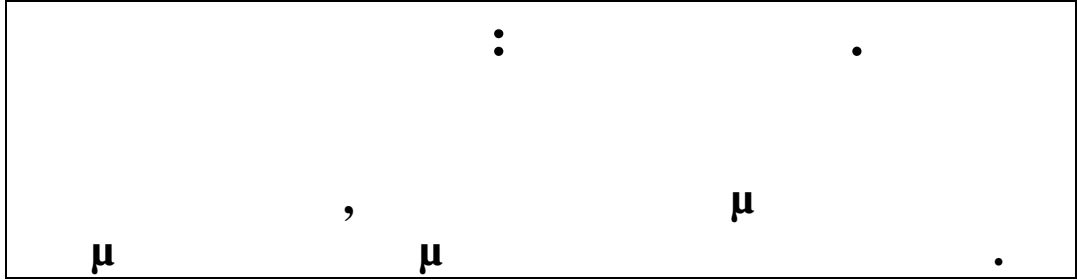
: -
:

μ μ μ μ :

μ

	μ		
·	·	,	μ μ
μ		·	
		μ	1
	μ	μ	:
μ			μ
·	·		14
H	μ		36
μ		«	μ »
			43
·	μ	μ	
1.		μ	
			: M
	-		54
«		»:	μ
		μ	μ
			64
			μ
			74
2.	μ	,	μ , μ
H	μ		81
H			91

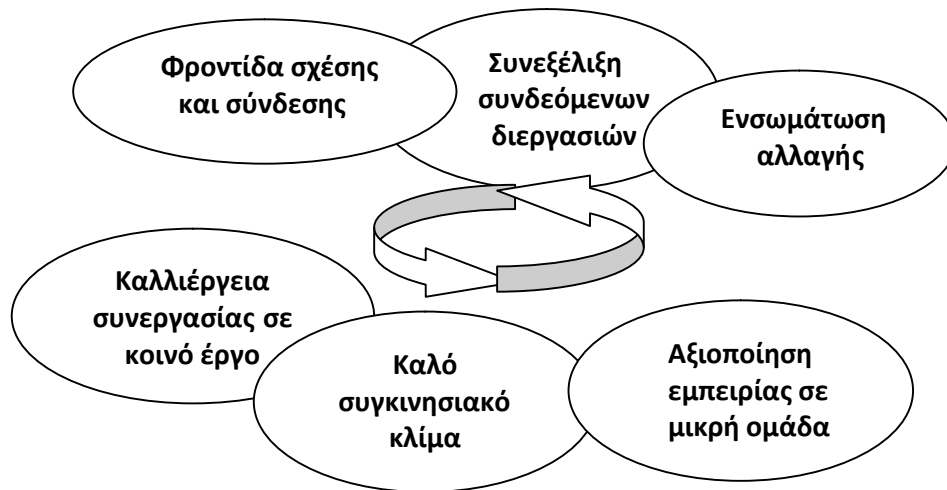

μ 1: μ ( ).

« μ »

μ , μ .

, μ , μ , μ , μ .

μ , μ , μ .

« » μ

μ , μ , μ .

μ μ μ μ , μ

μ , μ

μ), μ - μ (

μ , μ , μ , μ

(5).

μ μ μ μ μ μ

μ :

- (- , , , /), μ , μ - μ (μ μ μ μ - μ)
- μ μ

• μ , μ , μ . (μ
 μ (μ) ,
 μ ...)

• , , , μ , μ

• μ μ μ μ μ μ

μ μ μ μ

μ : - μ , ,

• μ μ μ μ ,

• μ μ μ , μ

• μ , μ , μ , μ .

• - μ μ .

• μ , μ

μ μ , μ μ .

μ 2, μ

μ , μ μ μ

μ .

μ μ « μ » - μ - μ

μ μ , - , μ - .

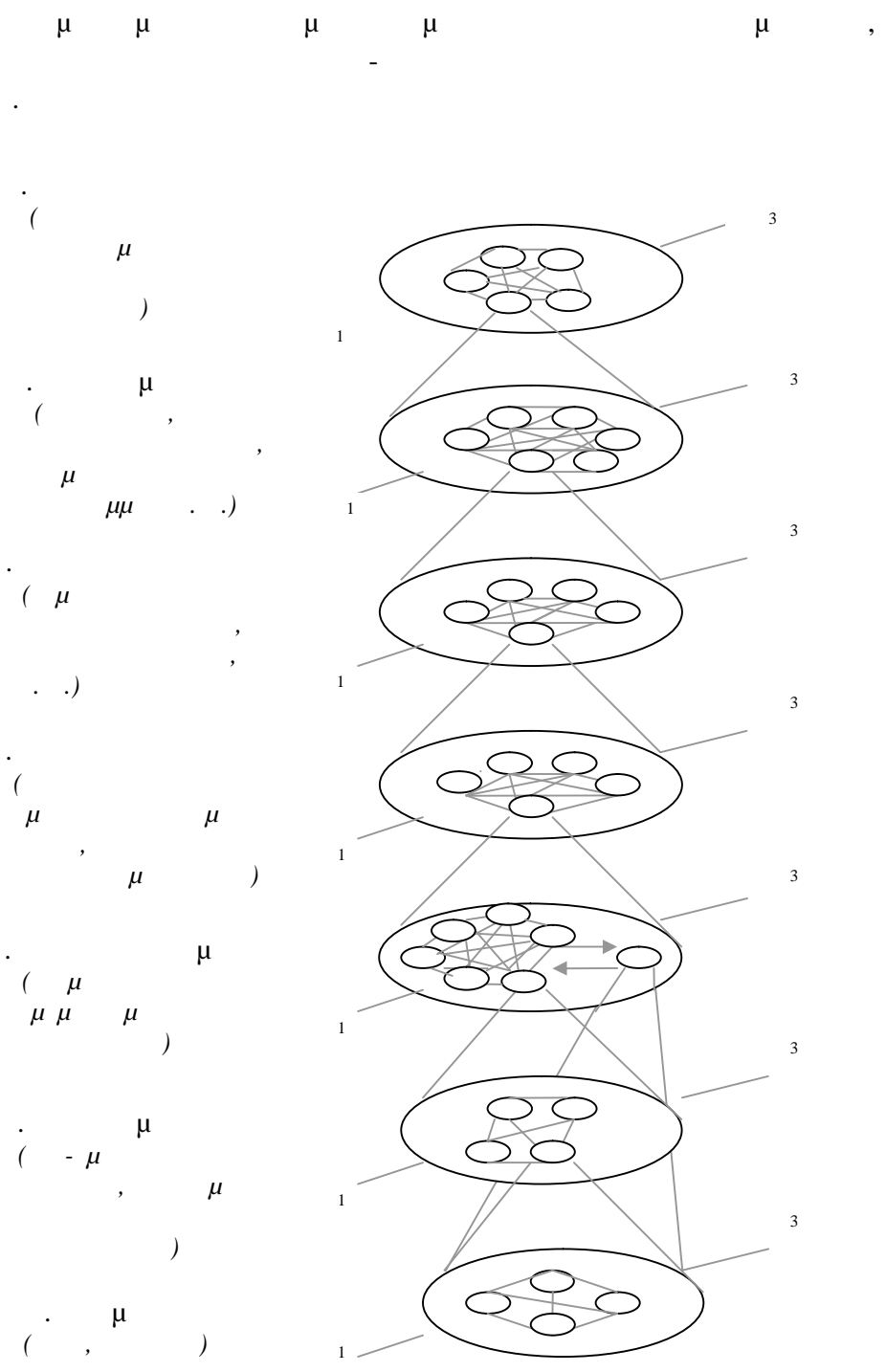
μ μ ,

μ - 1 -

μ μ - 3 - μ , μ

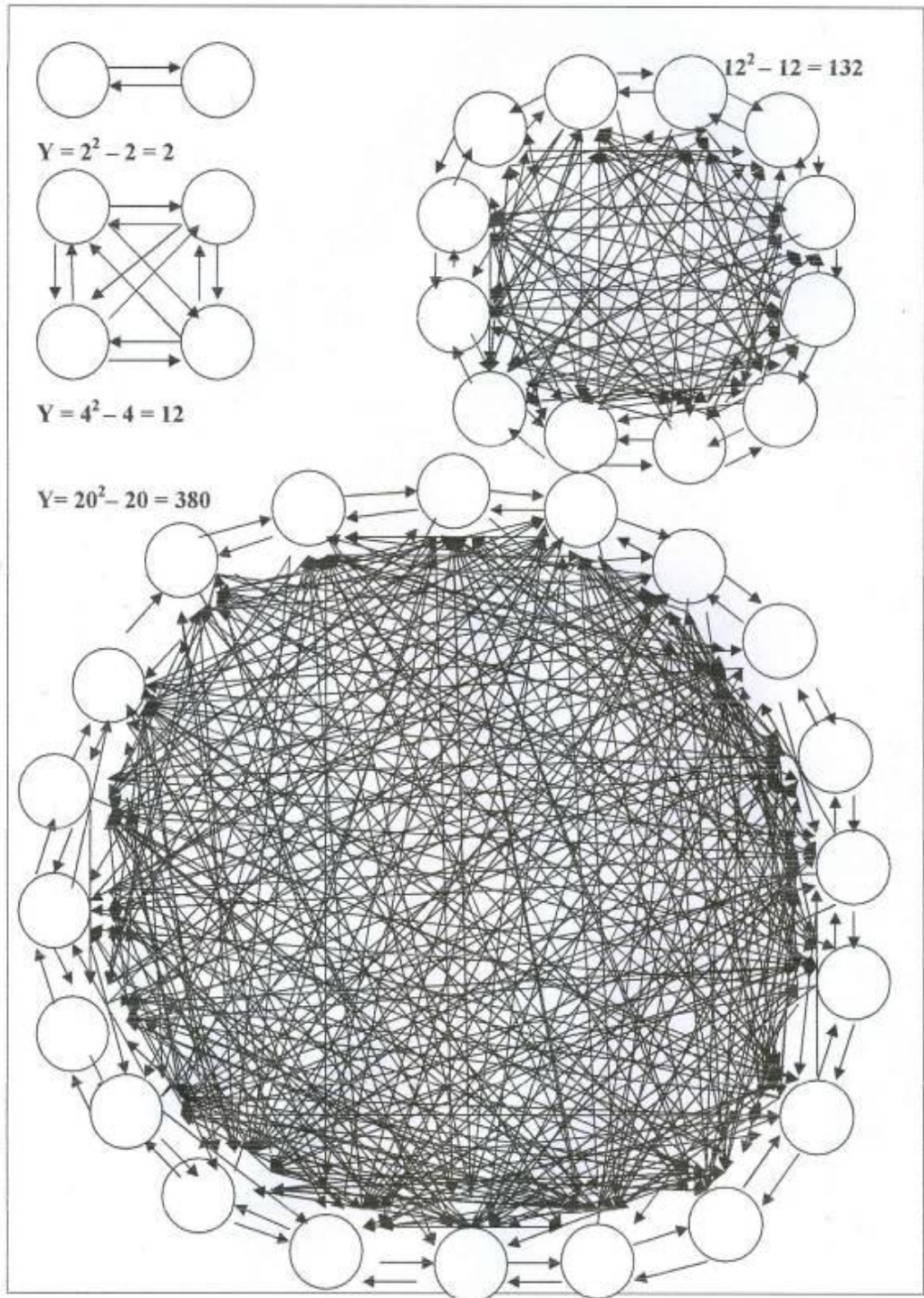
μ μ , μ

μ , μ

μ 2:
 μ , μ μ μ . [μ μ μ , . . .
 μ μ μ μ

, , μ , μ (μ μμ
 , 1987)].

μ 3: μ « » μ
 μ (7).

1. Cartwright, D., & Zander, A. "Group Dynamics". (Third ed.). N. Y.: Harper & Row, 1968.

2. Senge, P. M. "Presence". London: Nicholas Brealey Publishing. 2004

3. μ , « μ »
2000, .
, μ , , , μ ,
, 1999.

4. μ , μ , « μ », μ
, , 2011.

5. μ , μ . « μ ». : μ , μ , μ , , .
(μ), μ , μ , μ , μ , 1987.

6. μ . « μ μ μ : μ μ
 μ », . . . , 2011.

7. μ - μ , μ . « μ μ ».
 μ , μ , 2005.

8. μ - μ , μ . « μ μ » : μ , μ , μ ,
 μ - μ , μ , . (μ). μ μ μ .
. . . - μ . 2000.

μ	μ
<p>4. « μ ... μ , ... μ , μ μ , μ ... μ _____ μ _____ _____ » (3-4).</p> <p>μ μ :</p> <p>« μ 20, ... »]</p>	<p>_____ μ _____ _____ : μ μ μ μ μ μ μ μ μ _____ : « μ μ » (1). μ μ « » . [μ] .</p> <p>_____ μ _____ μ : μ μ : μ - μ « » μ . μ . « - » : μ μ μ μ , μ μ μ μ μ μ μ . « » μ μ . μ . . 2 μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ « » . μ μ μ : μ μ μ μ , μ , μ , μ (10, 12)</p>

<p>7. «</p> <p>μ : μ</p> <p>μ ».[μ</p> <p>μ μ μ μ μ</p> <p>μ μ μ μ μ</p> <p>3 5 μ</p> <p>μ μ 2 3]</p> <p>μ μ : «</p> <p>μ , μ ...</p> <p>« », ...</p> <p>μ ,</p> <p>»</p>	<p>μ</p> <p>_____ :</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ μ μ μ μ</p> <p>) μ μ) μ μ μ</p> <p>μ , 3 : μ μ</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ μ μ μ μ</p> <p>μ μ μ μ μ</p> <p>« »</p> <p>_____ :</p> <p>μ μ μ μ ,</p> <p>μ , μ μ ,</p> <p>_____ :</p> <p>μμ μ μ , μ μ μ</p> <p>μ μ μ μ</p> <p>μ μ</p> <p>μ</p>
<p>8. «</p> <p>μ μ</p> <p>:</p> <p>...»</p>	<p>μ'</p> <p>μ « » -</p> <p>- μ</p> <p>.</p>

<p>μ</p>	<p>μ</p>
<p>9. « μ , μ μ (« μ μ (...») μ (25-30')».</p>	<p>« _____ μ »: μ μ / , μ . _____ μ _____ μ , _____ μ : μ « _____ » μ μ (μ) .</p>
<p>10. « μ μ μ μ μ - μ . (μ 4). μ μ μ , μ μ ».</p>	<p>_____ μ : μ μ μ μ . _____ : μ « » , μ μ μ μ - μ μ μ μ . _____ μ μ _____ _____ μ . _____ μ μ , μ _____ μ μ μ μ . μ μ (μ) - .</p>

<p>μ</p>	<p>μ</p>
<p>11.</p> <p>μ , μ</p> <p>μ μ</p> <p>: «</p> <p>μ μ 4</p> <p>μ μ</p> <p>μ μ</p> <p>μ ,</p> <p>».</p>	<p>μ</p> <hr/> <p>μ :</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ μ</p> <p>μ μ</p> <p>(5).</p> <p>« » ,</p> <hr/> <p>μ μ μ μ</p> <p>μ , μ μ</p> <p>« » μ μ ,</p> <p>μ μ μ μ</p> <p>μ μ μ μ</p>
<p>12.</p> <p>μ : «</p> <p>μ μ</p> <p>μ</p> <p>μ μ</p> <p>».</p> <p>μ μ</p> <p>(</p> <p>μ μ</p> <p>).</p> <p>μ μ</p> <p>μ</p> <p>.</p>	<p>μ</p> <hr/> <p>μ - μ μ μ</p> <hr/> <p>μ , μ</p> <p>μ .</p> <p>_____ :</p> <p>μ μ μ</p> <p>_____ :</p> <p>μ μ μ μ</p> <p>μ μ μ μ :</p> <p>μ μ μ μ :</p> <p>« , μ , μ ».</p>

μ	μ
<p>13. μμ μ μ μ μ !</p>	<p>μ μ -μ , μ μ μ : μ μ μ μ , μ</p>
<p>14. μ μ μ</p>	<p>, μ μ (18). μ μ : μ μ μ μ , μ μ μ</p>
<p>15. μ μ μ μ μ μ μ , μ μ</p>	<p>μ μ . _____ : μ μ , μ μ , μ μ [μ μ] μ μ μ μ , μ μ</p>

μ μ

2 : μ

:

μ μ μ

μ :

- « μ μ
- ...)
- /μ μ / μ
- μ /μ μ / ».

μ (μ μ - μ) .

20-25 : μ -

μ μ μ (μ

μ μ

<p>μ</p>	<p>μ</p>
<p>μ μ : _____</p>	<p>μ μ .</p>
<p>« μ ( ) μ . μ μ , μ μ μ , μ _____ μ _____, _____ μ _____ _____ ».</p>	<p>_____ μ _____ μ « _____ μ _____ »: μ μ μ μ , μ μ μ μ , - μ μ : « μ _____ » (1,7) μ μ μ μ μ : « _____ _____ μ _____ μ _____ , _____ » (2)</p>
<p>« μ . μ μ μ μ μ (_____) _____) . « _____ , « _____ μ _____ » (_____) « μ _____ »)</p>	<p>μ μ : μ μ μ . μ μ μ μ μ . μ μ μ : « _____ μ _____ ». μ μ , μ μ μ μ ( ) μ μ μ μ μ μ μ .</p>
<p>« μ (_____) « μ μ _____) » .. « μ μ _____ »</p>	<p>μ μ μ μ . μ μ μ μ . μ μ μ μ : _____ μ μ _____ .</p>

<p>μ</p>	<p>μ</p>
<p>« μ ... — ...» « μ μ — —» (2)</p>	<p>μ μ — : μ μ μ . , — — μ « μ ».</p>
<p>« μ μ — μ — μ μ — μ . — μ , . μ — μ —».</p>	<p>— μ — μ — . μ μ μ μ . μ μ — μ - μ μ . μ μ μ μ μ μ μ μ , μ (16) μ μ (μ) .</p>
<p>« — — — μ μ ».</p>	<p>[μ μ μ « μ μ ;» , μ ; μ « μ μ μ μ μ »... μ μ μ μ .. μ ....]</p>

μ	μ
<p>μμ : « μ</p> <p>.</p> <p>μ ...</p> <p>μ μ</p> <p>μ μ</p> <p>μ »</p>	<p>μ μ μ (19).</p> <p>, μ μ</p> <p>.. μ</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ «</p> <p>μ » «μ ».</p>
<p>« μ</p> <p>)</p> <p>),</p> <p>μ μ</p> <p>μ</p> <p>μ</p> <p>μ (</p> <p>.)</p> <p>μ μ</p> <p>μ ,</p> <p>μ</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ</p> <p>(40)</p>	<p>« μ »: μ μ</p> <p>μ μ μ .</p> <p>« μ » μ μ</p> <p>μ (6)</p> <p>μ μ μ , μ μ</p> <p>μ μ μ (</p> <p>μ μ) ,</p> <p>μ .</p> <p>μ μ μ μ μ ,</p> <p>μ</p> <p>μ</p> <p>μ (μ μ</p> <p>1-2-3) μ μ</p> <p>μ (μ) .</p> <p>μ μ μ μ</p> <p>,</p> <p>,</p> <p>μ</p> <p>μ .</p>

<p>μ</p> <p>μμ .. μ</p> <p>μ μ</p> <p>μ .</p>	<p>μ</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ .</p> <p>...</p>
<p>« μ » μ .</p> <p>μ .</p> <p>μ μ μ ,</p> <p>μ μ</p> <p>μ μ ,</p> <p>μ μ</p> <p>(μμ).</p>	<p>μ μ μ</p> <hr/> <p>μ μ μ</p> <hr/> <p>μ μ μ</p> <hr/> <p>μ μ μ</p> <hr/> <p>μ μ μ</p> <hr/> <p>μ μ μ</p> <hr/>
<p>μ μ</p> <p>μ .</p> <p>μ μ</p> <p>μμ ,</p> <p>μ .</p>	<p>μ μ μ</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ μ μ</p> <hr/> <p>μ μ μ</p> <hr/> <p>μ μ μ</p> <hr/>

- μ μ

, μ μ :

μ μ , ,

μ μ - μ

1. Agazarian, Y. «Systems-centered therapy for groups». New York: Karnac., 2004.
2. Beck, A., & Lewis, C. «The Process of Group Psychotherapy: Systems for Analyzing Change. Washington», DC: APA Books.2000.

3. Katzenbach, J.R., Smith, D. K. "The Discipline of Teams" in: Teams that Succeed, Harvard Business School Press Book. 2004.
4. Kolb D.A. "Experiential learning: Experience as the source of learning and development", FT press, 1983.
5. Lewin, K. "Field Theory in Social Science". New York: Harper & Row. 1951.
6. McAdam, E. & Lang, P. "Appreciative Work in School", UK: Kingsham. 2009.
7. Senge, P. M. "Presence". London: Nicholas Brealey Publishing. 2004
8. Senge, P. M., Cambron, N. & al. "Schools that Learn: 5th Discipline Fieldbook for Teachers, Parents, and All Who Care About Education. NY: Doubleday, 2000.
9. Siegel J.D. «The Mindful Brain. Reflection and Attunement in the Cultivation of Well-Being». Norton New York., 2007.
10. Skynner, R. & Cleese, J. " ", , 1992.
11. Walsh, F. "Strengthening Family Resilience", N Y: The Guilford Press, 2006
12. Watzlawick, P., Beavin Bavelas, J., & Jackson, D., " μ ", : μμ , 2004.
13. , ,, « », μ , , 2011.
14. , . " μ ". : , ,, , . (μ.), μ , ! , , 1987.
15. , .& . " μ ". , 132, XVIII, , , 1975.
16. . « μ ' : μ μ μ μ » , . . . , 2011.
17. μ - , M. « , μ : » . : , & μ ( ). . 2001.
18. μ - , M., . & . « μ μ μ μ » , 4, 2003.
19. μ - , . « μ μ » . μ , , 2005.
20. , ,, . " μ " , . . . 2011. :) μ 15 μ μ μ , μ .) μ . . .

1. $\mu : \mu \mu \mu / \mu \mu \mu$ ( ) $\mu \mu \mu$ ( ) $\mu :$
2. $\mu \mu \mu / \mu \mu \mu$. $\mu \mu \mu \mu$ μ _____
3. .... ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$ / $\mu \mu \mu$) . μ
4. $\mu \mu \mu : \mu \mu \mu / \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) , $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.
... « $\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$ »... , $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ « - » $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) .
5. $\mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ « » _____ , $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.
6. ... $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) . $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.
7. $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) / $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) . $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ... $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ... $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) . $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ... $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.
8. $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) . $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) . $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.
9. $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) , $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) - $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ « _____ » .
10. _____ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) .. $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) , $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.
11. $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ ($\mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu \mu$) , $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.
12. $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ - $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.
13. ... $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$ / $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$. $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.
14. $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.
15. $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$, $\mu \mu \mu \mu \mu \mu$.

- μ   ‘ , μ   μ

ii. μ   μ   μ ,   μ   ,   ...

iii. μ   μ   ,

μ (μ   ,   ) μ   (μ   ,   ,   ) μ   (,   ,   μ   . .),

μ   μ   ,   μ

....

6. _____
 μ   μ   μ   μ   μ ,   μ   μ
 μ   , μ   «   » μ   .

7. _____
 «   » (μ   μ / μ   /   )   μ   μ   ,   μ   .

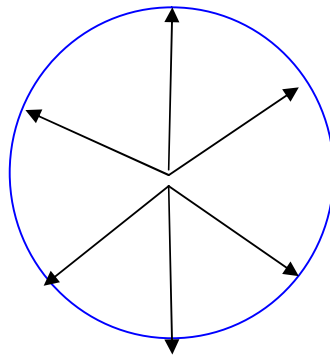
8. _____,
 μ   μ   ,   ,   ,
 μ   .

μ   ,   μ   μ   μ   .

2. μ μ « μ »
 μ μ μ ,
 μ . μ μ (μ)
 . μ .

3. μ μ μ μ μ μ
 μ μ μ μ μ μ
 : μμ Didier Noye
 ;
 μ μ ;
 μ ;
 μ ;

4. μ μ μ μ μ μ
 μ μ μ μ μ μ
 5-10 . μ μ μ μ
 μ , μ μ μ μ μ μ
 μ .

5. μ μ μ μ 4 6 μ
 , μ μ μ

» μ μ μ , μ , μ
 .
 μ μ μ μ . μ
 μ « ».
 μ , μ μ
 (. . μ μ ,
 μ μ . . .). ,
 « » . μ μ μ
 μ μ μ μ
 . μ μ
 μ μ μ μ
 μ . μ μ
 μ , μ μ . μ
 μ μ « »
 μ « ».
 μ μ μ
 « μ ».
 μ « » . » μ
 μ , « ».
 , μ
 , μ μ μ .
 μ μ μ μ μ
 μ μ μ μ .
 7. μ
 , μ μ μ μ μ ,
 μ μ μ μ .
 1. μ , .
 2. . , . , . ,
 , Gutenberg
 3. Emmy Van Deurzen, , .
 4. . , , μ ,
 « » 70, . 1995
 5. μ - Μ , μ ,
 μ , « » , 18 μ 2010.
 6. μ , μ
 , 2005

7. Edgar Moren, μ ,
21 , 2000
8. Reaching out: the prevention of drug abuse through increased human interaction,
Gerald Edwards, Pulse N.Y.
9. Gerald Edwards and associates, IMPACT Teaching.
10. Didier Noye, Jacques Piveteau :
μ , .

μ μ μ
 μ μ μ μ
 .
 μ : μ
 « » μ μ μ «μ »
 (μ),
 μ , μ μ μ
 μ , μ μ μ :
 : μ -μ μ 20 μ
 : μ -μ , , μ
 « μ ».
 μ , μ μ
 μ μ μ μ :
 « ; μ μ μ »
 μ μ μ ,
 , « μ .....»: μ
 μ μ μ 20 ; μ :
 ο μ μ μ
 μ μ , μ μ μ , μ
 μ , μ μ μ , μ
 ο μ μ .
 μ « μ » μ μ μ
 μ 20 μ μ μ , μ μ μ ,
 μ μ μ , μ μ μ
 ο μ μ .
 μ 20 μ
 μ , μ μ
 μ « ».
 μ μ μ μ μ
 , μ μ μ μ μ
 μ μ 20.
 μ μ μ ,
 μ . μ μ : «
 » (Waztlawick), μ
 μ .

μ μ μ μ :
 «
 μ μ μ ».
 μ μ .
 μ μ :
 μ , μ , μ μ μ
 μ , μ . μ
 «μ μ » μ
 μ μ μ μ
 μ , μ , μ
 μ μ . μ μ μ μ
 μ μ μ . μ
 μ -« » (“summing”),
 (“systeming”).
 μ 4-5 μ
 μ : μ μ 5
 μ « » , μ ,
 μ μ , μ μ ,
 μ μ . μ
 μ - μ
 μ 20 20
 μ , ,
 μ : μ
 μ μ μ μ .
 μ , μ μ , μ
 μ « » μ μ , «
 μ μ » « μ », μ μ
 μ , μ μ .
 , « μ
 », μ
 , μ - μ μ
 μ « μ μ » .

1. μ' : μ . μ :
 ο μ μ μ .
 ο , 3 , μ - /μ μ - μ ,
 μ μ μ . μ μ /
 ο μ μ μ .
 ο μ « μ » μ μ μ
 μ μ μ μ μ .
2. « »:
3. μ : μ « μ », μ μ μ μ μ .
4. μ μ , μ μ μ μ , μ)
5. : μ μ μ μ μ .
6. μ : / μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ .

1. μ μ μ

Goethe

(4).

(5).

Senge

« » (reactive)

(4).

μ « » , μ , μ
 μ ,
 μ .
 μ μ μ (. . μ).
 μ μ μ μ
 μ μ - . ,
 μ ,
 μ μ μ μ
 μ μ - μ
 μ , μ , μ ,
 μ , μ , μ .
 μ μ μ , μ ,
 μ μ μ , μ ,
 μ μ μ μ ,
 μ μ μ μ μ .
« » μ
 μ - μ
 μ , μ
 μ , μ
 μ μ μ , μ ,
 μ . μ μ μ μ ,
 μ , μ , μ ,
 μ μ μ μ / ,
 μ μ μ μ ,
 μ , μ ,
 μ μ μ ,
 μ ,
(7).
 μ ,
 μ μ . - μ - μ :
 μ μ - μ , ,
 μ μ - , μ ,

μ , μ μ μ , μ ,
 μ , « » , - μ -
 , « » μ μ μ .
 ( ) .& .
 , μ , 50 , μ
 μ μ
 (10).

: μ .
 μ μ μ 1
 μ 8-10 2011
 μμ μ . μ
 μ 25 μ - μ μ
 μμ , μ μ μ .
 μ , μ μ 15μ μ , μ .
 μ μ μ , μ , μ

Η μ : μ μ
 μ μ μ « μ » , μ μ
 μ μ μ , μ μ , μ
 μ , (11). μ μ
 μ μ μ

: μ .
 μ μ
 μ , μ μ .
 μ μ

μ μ μ , μ μ
 3-4-5 μ .
 μ ,
 μ μ ,
 μ μ μ μ .
 μ μ ,
 μ μ μ μ - .
 4-5 μ -
 , , , μ ,
 .
 μ - 4
 μ - μ - μ -
 μ , μ , μ
 μ .
 : μ μ μ μ
 μ . , μ μ μ μ ,
 μ (12). μ μ μ ,
 , « μ » , μ ,
 . . . . « μ » μ
 μ μ μ .
 μ . . . . , μ μ
 μ (13). μ μ
 μ .
 : μ .
 « μ - » (μ μ)
 1. μ
 2. μ
 3. μ
 4.
 5. μ 15 μ
 6.
 μ « μ - » :
 « μ - , , , « μ »
 , , μ « μ »
 . (μ ...) . μ
 μ , μ μ .

μ μ μ μ , μ μ μ .
 : μ μ .
 « μ », μ μ .
 « μ » μ μ μ .
 : μ μ μ μ μ .
 μ μ μ μ μ , μ μ μ μ μ .
 μ μ μ μ , μ μ « μ » μ .
 μ μ μ μ . « μ » ,
 μ μ » μ μ μ μ μ μ .
 μ μ , μ , μ ,
 μ μ μ μ μ .
 : μ μ μ μ μ μ ,
 μ μ μ μ μ μ μ μ .
 , μ , μ μ μ .
 : μ μ μ μ μ .
 μ , μ μ μ μ μ μ μ μ μ .
 , μ μ μ μ μ μ μ .
 : μ μ μ μ μ μ ,
 , μ μ , μ μ μ ,
 μ μ μ μ , « μ » μ μ , μ μ μ ,
 μ , μ μ μ μ μ μ (summing),
 (systemmming) (16),
 μ , μ , μ ,
 μ μ μ μ μ μ μ μ μ .
 μ . « μ » , μ ,
 μ , μ , μ ,

4. Senge,P., Scharmer,O., Jaworski,J., Flowers,B., (2008), Presence. Exploring Profound Change in People, Organizations and Society, Nicholas Brealey, London.
5. , .. μ , . (2003).
6. Gant, S., Agazarian, M.,Y (2005), SCT in Action. Applying the Systems-Centered Approach in Organizations, iUniverse, Inc. N.Y.
7. Seikkula,J., Arnkil,T., (2006), Dialogical Meetings in Social Networks, Karnac London.
8. Siegel, D., (1999), The Developing Mind. How Relationships and the Brain interact to shape who we are, The Guilford Press N.Y.
9. Holmes, J., O John Bowlby μ . . μμ (2009).
10. Polychroni, K., Gournas, G., Sakkas, D., (2008), Actualizing Inner Voices and the Group Process: Experiential Training in Personal Development. Human Systems, Vol. 19, Issues 1-3.
11. μ -To , .., (2010), μ - μ , , 18.
12. Minuchin, S., (1974), Families and Family Therapy, Guilford and Worcester, London.
13. μ - , .., (2011), « »: μ μ μ , . . .
14. Stern, D., (2004), The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life, W.W. Norton & Company N.Y. - London
15. , .. μ , . (2000)
16. Durkin, J., (1981), Durkin, J., Ed. In Living Groups. Group Psychotherapy and General System Theory, Brunner/Mazel, N.Y.

« : μ μ μ »

μ -

μ « » μ
μ , - . μ
μ , μ μ 2 μ
μ , μ μ μ μ μ
μ μ μ . μ μ μ
μ μ μ μ , μ μ μ
μ μ μ ( ) μ μ
μ , « » μ μ
μ .
μ μ μ ,
μ , (μ) μ μ μ
« μ » . μ μ μ
μ μ μ μ μ μ μ
μ μ μ . μ μ μ
μ μ μ , μ μ μ μ μ μ μ
μ μ μ μ :) μ μ μ μ μ
μ μ μ ,)
μ μ μ (μ μ μ μ μ μ
μ μ μ μ μ μ μ μ μ
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ
μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ μ .

μ μ , μ
μ μ .

μ

<p>1. μ μ μ μ μ ( ) .</p>	<p>« μ » « μ μ μ »</p>
<p>2. μ μ μ (3-4) μ (10)</p>	<p>« μ _____ μ , μ »</p>
<p>3. μ , μ , μ 5 μ _____ μ (. . , ,) .</p>	<p>« μ μ μ μ _____ μ »</p>
<p>4. μ μ (4 μ) « μ ...». « μ » , (μ 3 4: 10)</p>	<p>« μ » « _____ μ _____ _____»</p>
<p>5. : « μ .. » . « μ » .</p>	<p>« _____ » « μ μ μ »</p>

<p>10.</p> <p>μμ μ μ</p> <p>μ</p> <p>μ .</p> <p>, μ , .</p> <p>μ</p> <p>(μ μ</p> <p>μ</p> <p>) (10-15)</p>	<p>« μ</p> <p>»</p> <p>« μ - μ - μ : μ -</p> <p>μ μ - μ »</p> <p>«</p> <p>»</p>
<p>11.</p> <p>μ μ</p> <p>μ (μ . .</p> <p>μ μ μ</p> <p>μ « μ »,</p> <p>μ « μ »</p> <p>μ μ</p> <p>μ ...)</p>	<p>« μ »</p> <p>« μ μ</p> <p>»</p>
<p>12.</p> <p>« μ », μ</p> <p>μ μ , μ</p> <p>μ ,</p> <p>μ μμ μ</p> <p>μ .</p> <p>« μ »</p> <p>, « »</p> <p>μ , « μ »</p> <p>« μ », .</p>	<p>« μ ‘ , ,</p> <p>, ‘ μ ’ ‘ ’,</p> <p>μ ,</p> <p>μ ,</p> <p>μ μ »</p> <p>« μ - μ</p> <p>»</p>
<p>13.</p> <p>μ , μ μ ’</p> <p>μ (μ</p> <p>),</p> <p>μμ μ</p> <p>, μ</p> <p>μ μ</p> <p>« »</p> <p>μ μ -</p> <p>μ .</p>	<p>« - μ μ</p> <p>μ μ -</p> <p>μ μ , ,</p> <p>‘ ’ ,</p> <p>»</p>

<p>14. μ μ 3-4 μ μ .. μ μ</p>	<p>« μ μ μ » « μ » « μ - μ - μ »</p>
<p>15. .« μ ..., μ (« , μ , ,)</p>	<p>« μ » « μ μ μ μ μ ».</p>
<p>16. « μ μ μ , , μ μ ».</p>	<p>« μ μ ». « μ μ μ μ μ μ »</p>
<p>17. « μ μ μ - μ - μ μ μ μ μ μ ».</p>	<p>« μ μ , μ μ μ μ » « μ μ » « μ , »</p>
<p>18. μ μ ' , μ μ . « μ ;».</p>	<p>« μ μ « μ μ μ μ μ μ μ »</p>
<p>19. μμ μ μ , μ (μ μ μ μ) . μ μ μ μ - .</p>	<p>« μ μ - μ μ μ » « μ μ μ » « μ μ »</p>

<p>20.</p> <p>μ μ</p> <p>μ μ</p> <p>« μ »,</p> <p>μ - μ , μ μ</p> <p>μ , μ μ ,</p> <p>μ μ ,</p> <p>μ .</p>	<p>« μ μ »</p> <p>« ‘ μ ’ ,</p> <p>μ μ</p> <p>μ μ - μ »</p> <p>« μ μ »</p>
--	--

7.

μ ,

μ ,

μ - μ μ - μ μ μ μ

μ μ μ μ μ .

:

μ - μ μ μ μ μ :

μ , μ ,

μ , μ μ μ , « μ ».

-

μ , μ :

- - - μ μ

, μ .

- μ μ μ μ :

μμ - μ , μ μ μ ,

μ μ μ ,

μ - μ μ - μ μ :

μ μ μ - μ

μ μ μ μ .

μ :

7

μ μ : μ - ,

« μ , , 2005. ».

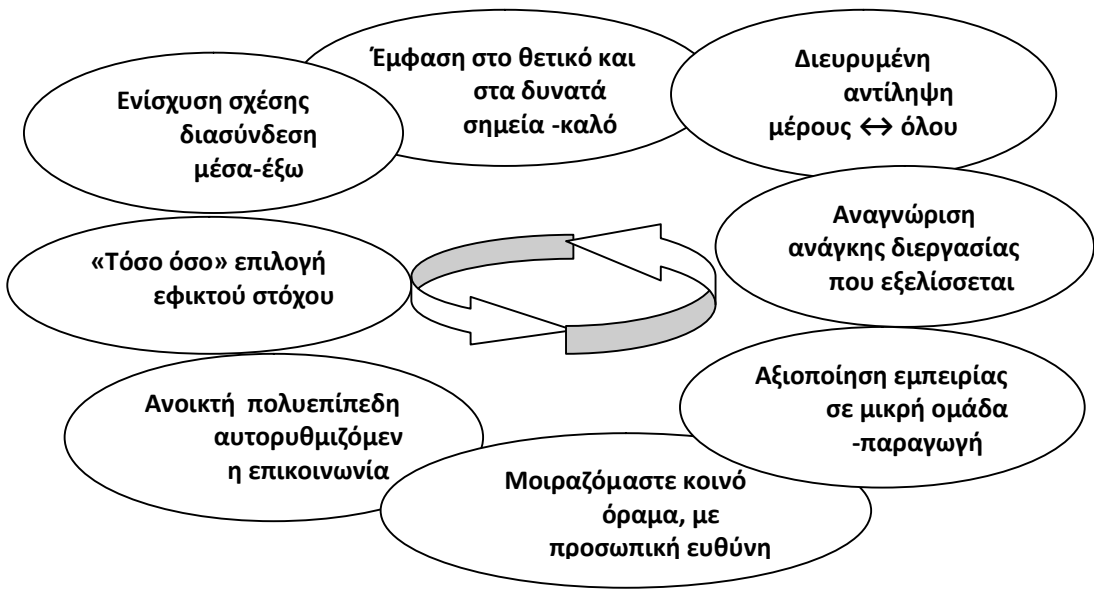

μ

μ -

μ , μ , μ , μ μ
μ , μ , μ ;
μ / ;

« » μ , μ
μ μ μ - , ,
μ , ... μ
(Piaget, Erikson . .). μ μ μ ,
μ μ . μ μ -
- , μ μ ,
- μ - μ μ .
μ μ μ μ μ :
μ μ μ μ μ μ μ μ
μ μ μ μ μ μ μ μ
μ ; μ μ
, μ (μ , μ ,
,) ; μ ;

(11,12, 9, 6).

μ .. 2 .. 4 .. 20 , μ

μ μμ ..

μ μ (5). μ μ

μ (μ μ ..), μ

μ μ μ μ μ

μ (μ μ) μ μ μ μ

μ . □ μ .

3. _____ μ μ _____ : μ

μ μ μ , μ μ ..

μ μ μ μ μ ,

μ ... μ

(3). μ μ

μ μ (μ , μ) : μ μ

μ μ - μ . μ

μ μ , μ .. μ μ .

4. _____ μ μ μ μ ...

μ μ μ μ μ

(3). V. Frankl μ (14).

μ μ , μ μ μ

μ . μ μ ,

‘ μ ’ (μ μ

... μμ).

5. _____ μ μ μ μ (2-5 μ), μ

μ . μ μ μ μ ... μ

μ . μ μ μ μ μ

μ .

6. _____ μ μ _____

μ μ μ μ μ μ

μμ μ μ μ μ μ .. μ

μ μ μ .. μ

μ μ μ

μ . μ « μ ».

7. _____ μ μ _____

μ .. ‘ ,

μ μ , μ μ (2 ,

4) μ μ μ μ

(μ μ μ μ) – «

... (resilience),
 ...
 Meadows...
 «...»
 (4):
 «...»
 «...»
 Meadows «...»

1. Cyrulnik, Boris, Resilience: How Your Inner Strength Can Set You Free from the Past, Tarcher, 2011.
2. Lewis G. & Martin M., “Ensuring Organizational Resilience and Employee Well - Being Through Crisis Communications”. Free white paper, DISASTER RESOURCE GUIDE Santa Ana, CA: 2011.
3. McAdam, E., & Lang, P. “Appreciative Work in School. Generating Future Communities” United Kingdom: Kingsham Press. 2009
4. Meadows, D., (2002). Dancing With Systems. The Systems Thinker Vol. 13, No. 2
5. Morin, E., «...», 21, 2000
6. Perkins, D., “Making Learning Whole: How Seven Principles of Teaching can Transform Education”, Jossey -Bass, 2008

7. Richmond, B., "The "thinking" in systems thinking: Seven essential skills", Pegasus Communications, Waltham, MA. 2000
8. Sarlos, S., McIntyre, G., Posimani, A., "Enhancing Staff Resilience through Therapeutic Crisis Intervention and Leadership", in the Ninth Australasian Conference on Child Abuse and Neglect, 2004.
9. Senge, P. M. (1999). "Presence". London: Nicholas Brealey Publishing. 2004
10. Tousignant, M. and Sioui, N., "Resilience and Aboriginal Communities in Crisis: Theory and Interventions", Journal of Aboriginal Health, 2009.
11. Walsh, F., Family Resilience: A Framework for Clinical Practice, Family Process, Vol. 42, 1, 2003.
12. Walsh, F., Family Resilience: A Concept and Its Application, Family Process, V. 35:261-281, 1996.
13. Williams, Bob (2011) All Methods Are Wrong. Some Methods Are Useful The Systems Thinker Volume 22, Number 4.
14. , . μ , μ , , 2011.
15. Frankl, V. μ - μ .

2. μ ,
μ , μ

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

ασφαλή παράδεισο όπου μπορεί να υποχωρήσει όταν νιώθει να απειλείται. Όταν το

μ μ .

μ « » μ

μ .

μ

(Prior el al, 2006). Bowlby , Kurt Lewin

« » μ : «

μ , , ».

μ μ μ μ

μ μ μ . ,

μ , μ μ μ μ

μ , , μ μ μ μ

μ μ μ μ

μ μ μ μ .

μ μ μ μ

μ μ μ μ

».

μ μ μ μ

μ μ μ , μ μ .

μ μ μ μ μ μ μ μ

μ μ μ μ μ μ μ μ

μ μ μ μ μ μ μ μ

μ μ μ μ μ μ μ μ

μ (Holmes, 2009) .

4 μ (Schermer, 2010)

μ μ μ μ μ μ

μ μ μ μ μ μ μ μ

μ .

μ . μ «
ποδήλατο είναι δικό σου διάλεξε όποιο θέλεις...». Ο Γιαννάκης και ο φίλος του, με
40 μ « ».

1. Βασιλείου Γ. (1987), Ο Άνθρωπος ως Σύστημα. Στο: Τσιάντης Μ, Μανωλόπουλος (μ). μ , μ , , , , , , ,
2. Complex system. http://enWikipedia.org/wiki/Complex_system
3. Flores J.P., (2010) Group Psychotherapy and Neuroplasticity: An Attachment Theory Perspective. *International Journal of Group Psychotherapy*, 60 (4).
4. Holmes J., (2009), Ο John Bowlby και η Θεωρία του Δεσμού. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
5. Kolb D.A., Fry R., (1975), Toward an applied theory of experiential learning, In C. Cooper(Ed). *Theories of group process*. London: John Wiley.
6. Μπαμπινιώτης Γ., Νανόπουλος Δ., (2010), Από την κοσμογονία στη γλωσσογονία. Μία συν-ζήτηση. Εκδ. Καστανιώτη. Αθήνα.
7. Prior V, Glaser D. (2006), *Understanding Attachment and Attachment Disorders. Theory, Evidence and Practice*. Jessica Kingsley Publishers London.
8. Rossi L.E., (1986), *The Psychobiology of Mind -Body Healing. New concepts of the Therapeutic Hypnosis*. W.W. Norton. New York.
9. Siegel J.D., (1999), *The Developing Mind. How Relationships and the Brain interact to shape who we are*. The Guilford Press. New York.
10. Siegel J.D., (2007), *The Mindful Brain. Reflection and Attunement in the Cultivation of Well-Being*. Norton New York.
11. Swiller I.H., (2011), *Process Group*. *International Journal of Group Psychotherapy*, 61(2).
12. Siegel J.D., (2010), *The Complexity Choir. The eight domains of self -integration*. *Psychotherapy Networker*. January/February.
13. Schermer L.V., (2010), *Mirror Neurons: Their Implication for Group Psychotherapy*. *International Journal of Group Psychotherapy*, 60(4)
14. Πολέμη-Τοδούλου Μ., (2010), Η Συστημική Προσέγγιση-Κλειδί για ένα Νέο Εκπαιδευτικό Σχεδιασμό. *Μετάλογος*. Τεύχος 18, Δεκ.

Γιώργος Μπαρδάνης¹⁰

Ο Φρόνιτ , έλεγε: Το Εγώ χρησιμοποεί ποικίλες διαδικασίες για να επιτελέσει το έργο του, το οποίο συνίσταται γενικά στο να αποφεύγει τον κίνδυνο, το άγχος και τη δυσαρέσκεια.

Η χρήση ψυχοτρόπων ουσιών, η αυτοκαταστροφική συμπεριφορά, η βίαιη συμπεριφορά, είναι από τις πλέον οδυνηρές διαδικασίες που επιλέγει το Εγώ, για να επιτελέσει αυτό το έργο. Τότε, σημαίνει ότι ο κίνδυνος, το άγχος και η δυσαρέσκεια του έφηβου, που επιλέγει κάποια και συνήθως όλες, αυτές τις συμπεριφορές, είναι τόσο έντονα, που πολλές φορές, μοιάζει εξαναγκασμός, ωσάν να είναι η μόνη επιλογή του.

Εφηβεία είναι η χρονική περίοδος που παρεμβάλλεται μεταξύ της παιδικής και της ενήλικης ζωής του ατόμου. Στη διάρκεια της οι νέοι άνθρωποι αναζητούν και ανακαλύπτουν την εξέλιξη τους (τι θα γίνω / τι θα κάνω), τις δεξιότητές τους (που τα καταφέρνω) και τις επιθυμίες τους (τι μου αρέσει). Οι αγωνίες και οι επιλογές αυτής της ηλικίας, επιδρούν καθοριστικά στα χρόνια που θα ακολουθήσουν.

Ο έφηβος έχει πρόσφατα αποκτήσει ελευθερία και δύναμη, έχει επιτακτική την ανάγκη για άμεση και συχνή ικανοποίηση. Η περίοδος της εφηβείας, του παρέχει την ευκαιρία να πειραματιστεί σε ποικίλους ρόλους. Τα χαρακτηριστικά αυτά, συνδυαζόμενα με τις λιγοστές υπάρχουσες επιλογές και δυνατότητες δημιουργικής φυγής, αλλά και την ανάγκη του έφηβου για ανεξαρτησία τον οδηγούν στην ευκολότερη-τουλάχιστον στην εποχή - “φυγή, πολλές φορές χωρίς επιστροφή”, δηλαδή τη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών. Έτσι ο έφηβος θα νιώσει ανεξάρτητος, δεν θα γίνει όμως ποτέ αυτόνομος. Το σχολείο πολλές φορές, εξωθεί ορισμένο υς νέους να υιοθετούν αποκλίνοντα πρότυπα και αξίες και να προχωρούν στην τέλεση σοβαρών παραβατικών πράξεων.

Η έναρξη της εφηβείας δεν μπορεί να εντοπιστεί σε κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Μπορούμε να πούμε ότι, τουλάχιστον στις δυτικές κοινωνίες, η αρχή τοποθετείται στα 12-13 χρόνια. Την άφιξη αναγγέλλει η αλματώδης βιολογική ανάπτυξη, όταν οι λειτουργίες αναπαραγωγής και τα βασικά σεξουαλικά χαρακτηριστικά εμφανίζονται.

¹⁰ Ο Γιώργος Μπαρδάνης είναι ψυχίατρος -ψυχοθεραπευτής και τ. Αντιπρόεδρος του Ο.ΚΑ.ΝΑ

Το τέλος της εφηβείας είναι ακόμη πιο ασαφές. Σε κάποιες κοινωνίες συμπίπτει με την ολοκλήρωση της σεξουαλικής ανάπτυξης. Στις δυτικές κοινωνίες η ενηλικίωση εμφανίζεται με διάφορες μορφές : - Ιατρική ενηλικίωση: Τέλος ανάπτυξης των οστών. - Νομική ενηλικίωση: Προκύπτει από την παροχή του δικαιώματος ψήφου (σε άτομα 18 χρόνων), την υποχρέωση κατάταξης στο στρατό (σε άτομα 20 χρόνων). - Κοινωνιολογική ενηλικίωση: Συντελείται όταν το άτομο αυτοσυντηρείται ή έχει επιλέξει σταδιοδρομία ή έχει παντρευτεί ή έχει δημιουργήσει οικογένεια.

Πραγματικά ενήλικο, είναι το άτομο που έχει πλέον ανακαλύψει την ταυτότητά του, συμπεριφέρεται με υπεύθυνο τρόπο, ανεξαρτητοποιείται από τους γονείς του, και αυτονομείται.

Δεν θα ήταν υπερβολικός ή εξωπραγματικός ο ισχυρισμός ότι, στην Ελλάδα του 2011 το τέλος της εφηβείας, τοποθετείται για την πλειονότητα των ατόμων μετά το 25ο έτος της βιολογικής τους ηλικίας, ενώ είναι πολλοί αυτοί, που ποτέ δεν γίνονται ενήλικες.

Η διαδικασία της ενηλικίωσης προϋποθέτει σωστή συναισθηματική ανάπτυξη, ότι στην παιδική ηλικία δεν υπήρχαν ιδιαίτερα προβλήματα στη σχέση γονιών - παιδιών.

Στη σημερινή όμως κοινωνία είναι πολλά τα νεαρά άτομα που εισέρχονται στην εφηβεία, έχοντας την εμπειρία μιας παιδικής ηλικίας, κατά την οποία η οικογένεια τους πρόσφερε κακοποίηση, συναισθηματική εγκατάλειψη, πν ευματική-συναισθηματική και ψυχική στέρηση.

Τα στερημένα, εγκαταλειμμένα και κακοποιημένα αυτά παιδιά, θα αναζητήσουν στο σχολείο και στο δάσκαλο, ό,τι δεν πήραν από την οικογένειά τους. Η ενηλικίωση γίνεται πάντα μέσα σε θετικό κλίμα συνεργασίας. Σ' ένα κλίμα αυταρχικότητας και κριτικής, κανείς δε μεγάλωσε, παρά μόνο υποτάχθηκε. Όπως ένα φυτό μεγαλώνει με νερό, ήλιο και φως και όχι τραβώντας το, έτσι και ο μαθητής αναπτύσσεται μέσα σε πλαίσιο που θρέφεται με συναίσθημα καθημερινά, για να μπορέσει ν' ανοίξει ει δρόμους να δημιουργήσει νέες εγκεφαλικές συνδέσεις και συνάψεις.

Στο σημερινό πολυ-πολιτισμικό σχολείο, το κυρίαρχο στοιχείο είναι η διαφορετικότητα. Η σχολική τάξη είναι ένα ανομοιογενές σύνολο μαθητών και δασκάλων, με διαφορετικές εμπειρίες, ξένων μεταξύ τους, πολλές φορές αλλόφωνων. «Το σκληρότερο πράγμα για ένα μετανάστη είναι να τον καθηλώσεις αιωνίως στη θέση του ξένου...» [Εβι Κάγια, Αλβανίδα δημοσιογράφος, «Τα σύνορα του ουρανού», εφημερίδα «Αγγελιοφόρος»].

Στη τάξη του, ο κάθε μαθητής πρέπει να νοιώθει ασφαλής. Για να επιτύχει ο εκπαιδευτικός το αίσθημα ασφάλειας στη τάξη, θα πρέπει να διαχειριστεί την ανομοιογένεια και τη διαφορά, επιλύοντας τις συγκρούσεις, που προέρχονται από τις διαφορετικές εθνικότητες, θρησκείες, κουλτούρες, από τις διαφορές σεξουαλικής

ταυτότητας, σωματικών και πνευματικών χαρακτηριστικών, αξιών, μορφωτικού επιπέδου, κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου κ.λ.π.

Κατά το μοντέλο ESSINGER, η Ενσυναίσθηση (empathy), η Αλληλεγγύη, ο Σεβασμός της πολιτισμικής ετερότητας και η Εξάλειψη του εθνικιστικού τρόπου σκέψης (των εθνικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων), είναι οι 4 βασικές αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Η ενεργητική και όχι η παθητική μάθηση, είναι η διαδικασία που διδάσκει. Χωρίς την ενεργητική συμμετοχή του μαθητή, η μάθηση ελαχιστοποιείται. Ο μαθητής δεν πρέπει να είναι παθητικός αποδέκτης της γνώσης, αλλά να συμμετέχει στη διαδικασία της ανακάλυψής της. Δεν υπάρχει αποδοτικότερος τρόπος μάθησης από τη μάθηση που ανακαλύπτει μόνος του ο μαθητής. Με τη μαιευτική Σωκρατική μέθοδο, κατά την οποία ο μαθητής με την βοήθεια του δασκάλου του, ανακαλύπτει μόνος του, όσο το δυνατόν περισσότερα αυτών που έχει να μάθει, η μάθηση γίνεται αποτελεσματικότερη.

Στόχος του σχολείου είναι το ακαδημαϊκό επίτευγμα, η εισαγωγή δηλ. κάποιων μαθητών στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, με αποτέλεσμα τη στείρα γνώση, (μη ανάπτυξη δεξιοτήτων κοινωνικών και συναισθηματικών), για τους μαθητές που θέλουν να σπουδάσουν και την περιθωριοποίηση των υπολοίπων. Το ακαδημαϊκό επίτευγμα χρειάζεται να διαχωριστεί από την γενική εκπαίδευση. Μέλημα του εκπαιδευτικού οφείλει να είναι, η ένταξη όλων των μαθητών στη σχολική κοινότητα. Κανένας μαθητής δεν πρέπει να εγκαταλείπει το σχολείο. Καιάδας, όπου θα ρίχνονται άχρηστοι, προβληματικοί, δύσκολοι και κακοί λεγόμενοι μαθητές, δεν έχει θέση στο σημερινό σχολείο.

Ο εκπαιδευτικός γίνεται καλός ακροατής, για να μπορεί να προσδιορίσει το πρόβλημα, χωρίς να προσπαθεί να μαντέψει πως αισθάνεται ένας μαθητής.

Η Ενεργητική και όχι η Παθητική ακρόαση, είναι απαραίτητη κυρίως όταν συνομιλείς με ανηλίκους. Με τη χρήση της «Αντανακλαστικής ακρόασης», της επανάληψης δηλ των σχολίων του συνομιλητή σου, και με την έκφραση «εννοείς ότι», επαναλαμβάνοντας δηλ, με δικά σου λόγια αυτό που κατανόησες από τον συνομιλητή σου και δίνοντάς του την ευκαιρία να σου επαναλάβει με άλλα λόγια αυτό που προτίθεται να σου πει: α) τον βεβαιώνεις ότι ακούς αυτό που σου λέει, β) του επιτρέπεις να ακούσει ξανά αυτό που είπε προηγουμένως και γ) είναι σίγουρος ότι κατάλαβες σωστά τα σχόλια που σου έκανε.

Ένα χάδι στον ώμο, ένα άγγιγμα, μια ματιά, είναι τις περισσότερες φορές αποτελεσματικότερα, από τις συμβουλές. Με τον τόνο της φωνής σου, επικοινωνείς το ίδιο ουσιαστικά, όσο και με τα λόγια σου. Τα ενθαρρυντικά λόγια δείχνουν ενδιαφέρον. Τα παραπάνω οδηγούν σ' ένα καλύτερο συγκινησιακό κλίμα και ενδυναμώνουν το μαθητή.

Η νοητική επικοινωνία (μέσω της νόησης) και η αναλογική (μέσω του συναισθήματος), χρειάζεται να είναι σε συνεχή συνεργασία.

Η έκφραση του προσώπου και η γλώσσα του σώματος, μπορεί να λένε δύο διαφορετικά πράγματα. Η γλώσσα του σώματος εκφράζει την αλήθεια.

Ο εκπαιδευτικός, δίνει προσοχή στα μη λεκτικά μηνύματα όταν συζητά με ένα μαθητή και είναι ανοιχτός στο μυαλό και στο συναίσθημα. Εκφράζει τα συναισθήματά του και τις επιθυμίες του ανοιχτά στους μαθητές, είτε αυτά είναι θετικά είτε αρνητικά. Επιτρέπει στα παιδιά της τάξης του να του κάνουν ερωτήσεις που αφορούν το άτομό του, αλλά διατηρεί το δικαίωμα του για κάποια δικά του προσωπικά θέματα. Βοηθά και παροτρύνει τους μαθητές του να ερευνούν τα συναισθήματά τους. Παράλληλα ο κάθε μαθητής διατηρεί το προσωπικό του δικαίωμα για το δικό του άνοιγμα.

Ο μαθητής είναι ένα ανεξάρτητο άτομο. Όταν ο εκπαιδευτικός κάνει κήρυγμα, αναγκαστικά χρησιμοποιεί λέξεις όπως: πρέπει, πάντοτε, ποτέ και θα έπρεπε. Τότε δίνει σ' ένα μαθητή την αίσθηση ότι είναι ένας από τους πολλούς και όχι ένα ανεξάρτητο άτομο. Όταν διατάξεις τους μαθητές να κάνουν κάποια πράγματα και τους απειλεις με τιμωρία, μπορεί να οδηγήσει σε ύπουλη και επαναστατική συμπεριφορά. Αυτός που δίνει συμβουλές δίνει την εντύπωση στους μαθητές ότι τους διατάζει, με κάπως πιο ευγενικό τρόπο και έτσι αποθαρρύνει την επιθυμία τους για ανεξάρτητη μάθηση και δημιουργική σκέψη.

Αντί κηρύγματος, συμβουλών, διαταγών και απειλών, ο εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί έναν κατάλογο θετικών προτάσεων για να κάνει φιλοφρονήσεις ή επαίνους, προσπαθώντας να κάνει συχνή χρήση αυτών. Πχ (Σπουδαία - Είμαι πολύ περήφανος για τον τρόπο που εργάστηκες σήμερα- Να είσαι περήφανος που έκανες μια τόσο καλή δουλειά- Καλή δουλειά- Έχεις δίκιο- Αυτή είναι μία πάρα πολύ καλή παρατήρηση- Πολύ καλά- Άριστη εργασία- Καλό επιχείρημα- Καλή ιδέα- Εργάστηκες πολύ καλά σήμερα- Εργάστηκες με την καρδιά σου). Η ενθάρρυνση με εκφράσεις όπως αυτές, που εστιάζουν στο έργο και όχι στην προσωπικότητα του μαθητή, βοηθά στην αυτοεκτίμηση και τη δημιουργικότητά του. Ο μαθητής εκτός από ενθάρρυνση, χρειάζεται βοήθεια για να βάζει ρεαλιστικούς στόχους, έτσι ώστε να μη ματαιώνεται.

Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να είναι, αυστηροί στις απεισκευσίες των μαθητών τους και τρυφεροί στις δυσκολίες τους.

Θα αναφερθούμε σε τρία περιστατικά, σε δύο παιδιά, που η φυγή τους στην εφηβεία ήταν τελικώς χωρίς επιστροφή. Τον Λευτεράκη και το ν Κώστα. Και σ' ένα παιδί που τα κατάφερε τον Νικόλα. Τα δύο πρώτα παιδιά, δεν βοηθήθηκαν από το σχολείο, ενώ ο Νικόλας βοηθήθηκε από το δάσκαλό του.

Ο Λευτεράκης, στις 15 Οκτώβρη του 1996, 8 ετών τότε, καταγράφεται στις εφημερίδες του ημερησίου τύπου, ως το γεγονός της ημέρας, διότι έχασε τις

αισθήσεις του στην πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα μετά από χρήση χασίς και υπνωτικών χαπιών, και μεταφέρθηκε σε κωματώδη κατάσταση, στο νοσοκομείο Παιδών «Αγλαΐα Κυριακού». Για την γειτονιά της οδού Αλκαμένου, ο μικρός Λευτεράκης αποτελεί φόβο και τρόμο. Με τα άλλα τρία αδέρφια του, την Αθηνά 14 ετών, τον Αριστεΐδη 12 ετών, και τον Δημήτρη 10 ετών, κλέβουν ποδήλατα και αρπάζουν τσάντες ηλικιωμένων ατόμων. Η μάνα των παιδιών, δουλεύει καθαρίστρια στον ΟΤΕ και το βράδυ σε μπαρ. “Κάθε ξημέρωμα γυρνάει σπίτι μεθυσμένη και τα μικρά βρίσκονται συνέχεια στους δρόμους”, λέει γειτόνισσά τους.

Ο πατέρας τους τα εγκατέλειψε και χωροταξικά, γεννώντας άλλα παιδιά στην Κόρινθο.

Για την μάνα φταίει ο πατέρας που τα εγκατέλειψε, για τον πατέρα η μάνα που δεν τα προσέχει.

Από το 1994 η Αστυνομία ασχολιόταν διαρκώς με τα παιδιά και η μητέρα ζητούσε από την Εισαγγελία Ανηλίκων βοήθεια γιατί αδυνατούσε να έχει την ευθύνη των παιδιών και δεν μπορούσε να τους επιβληθεί.

Οι γονείς και κηδεμόνες της Γ1 τάξης του 53ου Δημοτικού Σχολείου Αθηνών, στις 21.11.1994 στέλνουν επείγον έγγραφο προς τον προϊστάμενο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Το “επείγον” περικλείει τον “κίνδυνο” του 10χρονου τότε Αριστεΐδη. Για τον οποίο ζητούν να απομακρυνθεί τάχιστα από τη τάξη, γιατί κινδύνευαν τα παιδιά τους. Επισημαίνουν ότι το παιδί έχει υποστεί πολύμηνη θεραπεία στο Ψυχιατρικό Τμήμα του “Αγία Σοφία”, χτυπά συμμαθητές, προκαλεί φασαρίες, ουρλιάζει, βρίζει, περιφέρεται στη τάξη, κυκλοφορεί με σουγιά..... Τον έδωξα ν-τα κατάφεραν.

Λίγο πρωύτερα, στις 7 Απριλίου του ίδιου χρόνου ο Πρωτοπρεσβύτερος του ναού της Αγίας Ζώνης, με αναφορά του προς τον Εισαγγελέα Ανηλίκων καταγγέλλει τους Άρη, Δημήτρη και Λευτέρη - 10, 8 και 6 χρονών αντίστοιχα - ότι προκαλούν ζημιές στο ναό, κλοπές εις βάρος των πιστών, σωματικές βλάβες στη νεωκόρο. Ο ιερέας έκρινε ως ιδιαίτερα επικίνδυνα τα παιδιά για τους εμπόρους και επαγγελματίες της περιοχής και ζητούσε εφαρμογή αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέσων “προς ηθικήν επανόρθωσιν των...”.

Με κρατική παρέμβαση τα δύο μεγαλύτερα αδελφάκια του Λευτεράκη, ο Αριστεΐδης και ο Δημήτρης νοσηλεύονται στο Παιδιατρικό Νοσοκομείο “Αγία Σοφία”, στην Παιδοψυχιατρική κλινική η οποία στις 27 Νοεμβρίου του 1994 με σχετική γνωμάτευση, κρίνει την μητέρα “ακατάλληλη να αναλάβει τον μητρικό της ρόλο” και μεταφέρονται με Εισαγγελική εντολή στο Παιδοψυχιατρικό Νοσοκομείο Νταού Πεντέλης το οποίο, τρεις φορές έστειλε τα παιδιά στη μητέρα τους, αναγνωρίζοντας ότι “έχουν καλή συναισθηματική σχέση μαζί της”.

Αντικρουόμενες γνωματεύσεις ειδικών Παιδοψυχιάτρων. Το ένα Νοσοκομείο διατείνεται ότι δεν κάνει σωστά την δουλειά του το άλλο νοσοκομείο.

Η Εισαγγελέας Ανηλίκων ψάχνει για ανάδοχη οικογένεια, και ενεργεί ώστε να βρεθεί ανάδοχη οικογένεια για τα δύο μεγαλύτερα παιδιά και για τον 7χρονο τότε Λευτέρη. Όμως κατά την Εισαγγελία φταίει το Νοσοκομείο Νταού Πεντέλης για το ότι ένα ζευγάρι Ελληνοαμερικάνων δεν ανέλαβε να τα μεγαλώσει.

Μετά την αποτυχημένη προσπάθεια εξεύρεσης ανάδοχου οικογένειας το “Νταού Πεντέλης” πρότεινε : “την επαναφορά των παιδιών στην οικογένεια, την υποστήριξη της μητέρας από την θεραπευτική ομάδα και την καθιέρωση επισκέπτη υγείας (άνδρα...) που θα αποτελέσει το υποκατάστατο της πατρικής φιγούρας!” Αυτά συνέβησαν το Μάιο '96. Τα παιδιά αφήθηκαν ελεύθερα. Ως επισκέπτης υγείας προσφέρθηκε ένας δάσκαλος. Πήγε κατ’ αρχήν στους δασκάλους των παιδιών να τους παρακαλέσει να τα ξαναδεχθούν πίσω - τα είχαν διώξει ως ανεπιθύμητα. Επισκέφθηκε και την οικογένεια δυο τρεις φορές. Απελπίστηκε. Τα παράτησε. Το “πείραμα” απέτυχε.

Την περίοδο που το Νταού Πεντέλης έκρινε ότι τα παιδιά μπορούσαν να γυρίσουν στην μάνα και επιχειρούσε την “αναδόμηση” της οικογένειας, ο Αριστείδης και ο Δημήτρης έκαναν τα μύρια όσα στους δρόμους και ο μικρός Λευτέρης είχε κάνει κατάληψη ερειπωμένης οικοδομής όπου κατέφευγαν τα βράδια και μετέφεραν και κλοπιμαία.

Η μόνη σχέση που είχαν με τη μάνα ήταν αρνητική. Ο Δημήτρης δήλωνε, ορθά κοφτά, ότι όταν μεγαλώσει θα την σκοτώσει. Όλα τα παιδιά μεγάλωναν στους δρόμους.

“Δεν καταφέραμε τίποτα δηλώνει η Εισαγγελέας Ανηλίκων, γιατί δεν υπάρχει συνεργασία μεταξύ των συναρμόδιων κρατικών υπηρεσιών. Γιατί ο κάθε φορέας αμφισβητεί την κρίση των προηγούμενων και ξεκινά από την αρχή όλες τις διαδικασίες. Γιατί υπάρχει μια διάχυτη περιφρόνηση. Γιατί δεν υπάρ χει κατανόηση, συνεργασία, εμπιστοσύνη. Γιατί ο κάθε Εισαγγελέας στη δική μου θέση είναι με δεμένα χέρια. Γιατί δεν υπάρχει ένα συντονιστικό όργανο -ο θεσμός του οικογενειακού δικαστή. Αν υπήρχε θα ήταν διαφορετικά τα πράγματα θα σώζαμε τα παιδιά”.

Έτσι φτάσαμε στις 15 Οκτώβρη του 1996 όπου ο Λευτεράκης βρίσκεται στο προαύλιο του Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών σε κωματώδη κατάσταση από χρήση ηρεμιστικών και χασίς.

Αμέσως ο τηλεοπτικός βιασμός του μικρού 8χρονου, συντελείτ αι στο όνομα των δεικτών της τηλεθέασης. Τα κανάλια δεν κοκκίνισαν, ούτε από το φτύσιμο που έριξε με γενναιότητα στα μούτρα της κάμερας το αδελφάκι του 8χρονου Λευτέρη. Και συνέχισαν εντελώς αμετανόητα να παίζουν ξανά και ξανά, το ίδιο θλιβερό σήριαλ με πρωταγωνιστή τον Λευτεράκη. Ίσως σε μία ύστατη προσπάθεια για να ανεβάσουν τα νούμερα της θεαματικότητας, που την προηγούμενη ημέρα ήταν απογοητευτικά.

Όσο και αν προσπάθησαν, όμως τα “δελτία ειδήσεων” να συνεχίσουν τον κίτρινο τους πόλεμο για την προσέλευση περισσότερων τηλεθεατών, κατάφεραν μόνο να αυτό-εξευτελιστούν ξανά, δυστυχώς ξανα-εξευτελίζοντας τον Λευτεράκη.

Ο Πρύτανης της Παντείου και μέλος του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης ΕΣΡ, Αιμίλιος Μεταξόπουλος δήλωσε: “Η ιστορία του 8χρονου και η ουσιαστική διαπόμπευση του από τα κανάλια αποδεικνύουν ότι έχουμε ξεπεράσει το έσχατο όριο αναλγησίας ή στην καλύτερη περίπτωση ηλιθιότητας”.

Αμέσως ξεκινάει ένας πόλεμος των ΜΜΕ. Οι δημοσιογράφοι των εφημερίδων, αρθρογραφούν λίβελους, για τους συναδέλφους τους της τηλεόρασης, για το πώς “βίασαν” τον Λευτεράκη.

Ακόμη και όταν δραματικές ιστορίες σαν αυτή χρειάζεται να κοινοποιηθούν ως είδηση στην κοινή γνώμη, δεδομένου ότι αφορά έναν ολοένα αυξανόμενο αριθμό παιδιών καταδικασμένων στο περιθώριο, χρειάζεται τουλάχιστον μέριμνα, ώστε το κοινωνικό μας ενδιαφέρον και η αγωνία μας να μην μετατρέπεται σε βιασμό των ανηλίκων.

Για τον ημερήσιο τύπο φταίει ο ηλεκτρονικός.

Αυτά συνέβαιναν σε οικογενειακό και κοινωνικό πλαίσιο για τον Λευτεράκη και τα αδέρφια του.

Ποια ήταν η σχέση του Λευτεράκη και του σχολείου;

Πως το σχολείο φρόντισε να βοηθήσει τον Λευτεράκη;

Ο διευθυντής του 99ου Δημοτικού Σχολείου, όπου τυπικά φοιτούσε ο Λευτεράκης, Γιώργος Π., περιέγραφε ως εξής την φοίτηση αυτού του 8χρονου παιδιού στο σχολείο, σε δημοσιογράφο της εφημερίδας “Το Έθνος” : “Εγώ καπνίζω, εσύ καπνίζεις; προκαλούσε τη δασκάλα του. Τελευταία ερχόταν μόνο μια με δυο φορές την εβδομάδα και η συμπεριφορά του ήταν πολύ κακή”.

Τόσο κακή που δεν τον έπαιρναν στις εκδρομές του σχολείου.

Ο διευθυντής του σχολείου έβλεπε ότι ο Λευτεράκης δεν πήγαινε σχολείο (παρά μόνο μία με δύο φορές την εβδομάδα), είχε πολύ κακή συμπεριφορά και προκαλούσε την δασκάλα του.

Ο διευθυντής και η δασκάλα του σχολείου, δεν έβλεπαν ότι, ενώ ο 8χρονος Λευτεράκης δεν είχε καμιά απολύτως γονική μέριμνα και κανένας δεν του απαιτούσε να πηγαίνει στο σχολείο, εντούτοις πήγαινε δύο φορές την εβδομάδα και προκαλούσε την δασκάλα να προσέξει το πρόβλημα του, λέγοντας της ότι καπνίζει. Ζητώντας βοήθεια από την δασκάλα του, προκαλώντας την. Η πρόκληση, η αταξία, η φασαρία, ήταν ο μόνος τρόπος με τον οποίο έπαιρνε ενδιαφέρον από την μητέρα του. Μόνο τότε τον πρόσεχε, τιμωρώντας τον βέβαια. Μόνο έτσι έμαθε να ζητάει βοήθεια, μόνο προκαλώντας. Και πάλι η βοήθεια που πήρε ήταν η τιμωρία.

Ο Λευτεράκης δεν εντάχθηκε ποτέ στη σχολική κοινότητα. Δεν ένοιωσε ότι κάπου μπορούσε να γίνει αποδεκτός. Ότι κάπου μπορούσε να ανήκει. Το Ανήκειν, είναι από τις πλέον βασικές ανθρώπινες ανάγκες. Εξίσου σημαντική όπως το νερό, το φαγητό, η θερμοκρασία και η δυνατότητα απέκκρισης. «Άμα άνθρωπος άμα και ομάδα, άμα ομάδα άμα και άνθρωπος» (Ηράκλειτος). Δεν υπάρχει άνθρωπος, αν δεν ανήκει σε κάποια ομάδα.

Η διαφορετικότητα δεν γίνεται εύκολα ανεκτή από τους μαθητές, ακόμη και στα πιο απλά θέματα. Ο σγουρομάλλης, αν τύχει να είναι ο μόνος με σγουρά μαλλιά στην τάξη, δεν είναι καθόλου ευχαριστημένος για αυτή του τη διαφορά.

Η διαφορετικότητα μπορεί να οδηγήσει σε αρνητική ή θετική ιδιαιτερότητα.

Ποια ιδιαιτερότητά του, γίνεται πιο εύκολα αποδεκτή από το μαθητή ; Η αρνητική και όχι η θετική διαφοροποίησή του, είναι περισσότερο αποδεκτή.

Ας δούμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ο Οδυσσέας, μαθητής με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες, αρνείται να αντιγράψει από τον πίνακα, λόγω μεγάλης δυσκολίας στη γραφή, (δυσγραφία). Η δασκάλα, έχει αναλάβει να αντιγράψει εκείνη στο τετράδιό του. Έγινε ιδιαιτερότητα λόγω δυσκολίας του. Ένοιωσε απόρριψη από τους συμμαθητές του, το σύστημα της τάξης (οι «καλοί» μαθητές) και σπρώχτηκε στο περιθώριο και στο υποσύστημα της τάξης, (οι «κακοί» λεγόμενοι μαθητές), όπου εκεί, έγινε αποδεκτός. Όλη τη χρονιά ο Οδυσσέας συνέχισε να αρνείται να αντιγράψει από τον πίνακα και η δασκάλα του συνέχιζε να αντιγράφει εκείνη, αντί γι' αυτόν, βολεύοντάς τον.

Την επόμενη χρονιά, ο Οδυσσέας, άλλαξε σχολείο. Η καινούργια του δασκάλα, ενημερώθηκε για τις δυσκολίες του και την άρνησή του να αντιγράψει από τον πίνακα. Η δασκάλα ανέλαβε πάλι να αντιγράψει στο τετράδιο του Οδυσσέα. Με μία διαφορά. Δεν ενημέρωσε τα παιδιά, ότι ο Οδυσσέας δυσκολεύεται στο γράψιμο και γι' αυτό του γράφει στο τετράδιο, αλλά ότι έκανε κλήρωση και το τυχερό παιδί ήταν ο Οδυσσέας. Η διαφοροποίηση του Οδυσσέα ήταν αυτή τη φορά, θετική. Τα παιδιά ζήλεψαν και τον απομόνωσαν. Δεν τον δέχτηκε, ούτε το σύστημα της τάξης, (οι «καλοί» μαθητές), ούτε το υποσύστημα, (οι «κακοί» λεγόμενοι μαθητές), γι' αυτήν του τη διαφορά. Ο Οδυσσέας, μην αντέχοντας την απομόνωση, μετά από 10 μέρες, ζήτησε από τη δασκάλα, να αντιγράψει μόνος του από τον πίνακα. Ήταν το τέλος της αρνητικής του πορείας, στην εκπαίδευσή του και η αρχή της θετικής του.

Ο εκπαιδευτικός οφείλει να ανακαλύπτει τρόπους, προκειμένου να μη δημιουργείται υποσύστημα στην τάξη. Οι μαθητές όλοι ανεξαιρέτως πρέπει να ανήκουν στο σύστημα της τάξης.

Το υποσύστημα της τάξης, που περιθωριοποιεί το μαθητή, είναι το πρώτο σκαλοπάτι για την ένταξή του, στο αυριανό κοινωνικό περιθώριο.

Το σχολείο οφείλει να είναι ο χώρος που πρωτίστως, θα δώσει σε όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως εθνικότητας, θρησκείας, μαθησιακών δυσκολιών, οικονομικής κατάστασης, συναισθηματικών δυσκολιών, το Ανήκειν.

Πού ο Λευτεράκης βρήκε εντέλει το πολυπόθητο Ανήκειν;

Ο Λευτεράκης και τα αδέλφια του δεν ξαναπήγαν σχολείο, δεν ξανάμειναν σπίτι τους με την μάνα τους.

Μόλις ο Λευτεράκης συνήλθε από το κόμα που είχε περιπέσει, στο νοσοκομείο Παιδων Αγλαΐα Κυριακού, η αστυνομία μάζεψε αυτόν και τα τρία αδέλφια του και τα “φιλοξένησε” την νύχτα, στους καναπέδες της ασφάλειας, μέχρι να πάρουν τους χωριστούς τους δρόμους. Η Αθηνά για το Χριστοδούλειο Ορφανοτροφείο Χαλανδρίου, ο Αριστείδης για το Κέντρο Παιδικής Μέριμνας Αρρένων Λαμίας. Ο Δημήτρης για την παιδόπολη του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας (Ε.Ο.Π). του Βόλου και ο Λευτεράκης για την παιδόπολη του Ε.Ο.Π των Ιωαννίνων.

Ο Λευτεράκης, συνέχιζε να “προκαλεί” για βοήθεια. “Πέρασε εντονότατη κρίση, δεν μπορούσε να κρατηθεί εδώ”, περιγράφει η Κοινωνική Λειτουργός της παιδόπολης των Ιωαννίνων. Η βοήθεια του δόθηκε ξανά, στέλνοντας τον σε Σωφρονιστικό Κατάστημα, στο Ίδρυμα Αγωγής Βόλου.

Η Κοινωνική Λειτουργός του Σωφρονιστικού Καταστήματος Ανηλίκων που βρίσκεται για ένα χρόνο, ο δεκάχρονος πλέον Λευτεράκης, αναφέρει, ότι “έχει προσαρμοστεί, δέχεται τους κανόνες, έχει ηρεμήσει”.

“Σε εμάς εν αντιθέσει με την παιδόπολη των Ιωαννίνων απ’ όπου ήλθε, είναι πολύ καλύτερα. Εκεί είχε χίλια προβλήματα”.

Σε ερώτησή μας, ποια είναι η προοπτική, τι σκοπεύετε να κάνετε τον Λευτεράκη; Η απάντηση ήταν :

“ Τι να σας πω, δεν ξέρω. Καλό θα ήταν να γυρίσει στην Μητέρα του. Αλλά εκείνη μπορεί ; Εξ άλλου δουλεύει και αυτή”. Και συμπληρώνει. “Όμως το να μείνει και πολύ σε εμάς, δεν ενδείκνυται. Είναι, βλέπετε ο μικρότερος, εμείς έχουμε μεγάλα παιδιά εδώ, παραβάτες του νόμου”.

Έτσι λοιπόν “ηρέμησε” ο Λευτεράκης. Εντάχθηκε στο υποσύστημα των μεγαλύτερων παιδιών παραβατών του νόμου, του συστήματος ενός Σωφρονιστικού Καταστήματος Ανηλίκων. “Ηρέμησε” Τον αποδέχτηκαν, έγινε ο καλύτερος μαθητής αυτού του υποσυστήματος, βρήκε αρχηγούς, βρήκε μοντέλα για να ταυτιστεί. Είναι ευχαριστημένος. Αρχηγούς και μοντέλα που δεν μπόρεσε να βρει ούτε στο σχολείο ούτε στις παιδοπόλεις.

Ο Λευτέρης ανήκει πλέον σ’ αυτό το υποσύστημα. Αρχηγούς και μοντέλα, βρήκαμε, ως κοινωνία, να του δώσουμε, στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων Βόλου ή όπως ονομάζεται διαφορετικά Ίδρυμα Αγωγής Βόλου. Η αγωγή που θα λάβει είναι προφανής.

Τον Λευτεράκη τον ρίξαμε στον σύγχρονο Καιάδα, το Σωφρονιστικό μας σύστημα.

Η Κοινωνική Λειτουργός του Ιδρύματος, δεν μπορούσε να φανταστεί την προοπτική της ζωής του Λευτεράκη. Εμείς όμως μπορούμε να την φανταστούμε, αναφέροντας την ιστορία ενός άλλου παιδιού, του Κώστα.

Ο Κώστας Φ, κτύπησε την πόρτα της “Στροφής”, της Ανοιχτής Θεραπευτικής Κοινότητας για έφηβους χρήστες ναρκωτικών, το 1989 σε ηλικία 18 ετών. Έχει μόλις, δύο εβδομάδες αποφυλακιστεί από το Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων του Κορυδαλλού, και φιλοξενείται στον “Ονήσιμο”, το Σωματείο συμπαράστασης αποφυλακισμένων.

Το προσωπικό του “Ονήσιμου” τον ενημέρωσε για την “Στροφή” και τον συμβούλεψε να έλθει να μας επισκεφθεί. Στη “Στροφή” τον υποδέχτηκε ο γράφων. Ο Κώστας από την πρώτη στιγμή είπε την ιστορία της ζωής του. Η μητέρα του πόρνη στην Χαλκίδα, άγνωστος ο πατέρας του, μεγαλωμένος από 8 ετών στα αναμορφωτήρια, γιατί όταν ήταν 8 ετών, έκλεψε ένα ποδήλατο, και η μητέρα του δεν ενδιαφερόταν για εκείνον. Η πρώτη του δήλωση : “ Εγώ αγαπώ πολύ την μάνα μου”. Η πρώτη δήλωση του γράφοντα στον Κώστα : “ Δεν πρόκειται να πάρεις από εμάς ούτε ένα πιάτο φαγητό, αν δεν το κερδίσεις, αν δεν το αξίζεις”. Δήλωση σκληρή που έγινε πράξη λίγες ημέρες αργότερα όταν κάθισε μια μέρα στη “Στροφή” από το πρωί μέχρι το απόγευμα.

Όταν ζήτησε να φάει, του αρνηθήκαμε, γιατί δεν είχε προσπαθήσει σε τίποτα. Το μόνο που έκανε ήταν αυτό που είχε μάθει μέχρι τότε: Να κάνει χρήση ναρκωτικών, και να “πλασάρει” την ιστορία της ζωής του για να κερδίζει ένα πιάτο φαγητό και γενικώς τα προς το ζην.

Μ’ αυτόν τον σκληρό τρόπο, θελήσαμε να του δείξουμε αυτό που πιστεύαμε, ότι δεν είναι “χαμένη περίπτωση”, και ότι μπορεί, με άλλον τρόπο να κερδίσει την ζωή του. Ο Κώστας είδε ένα φως ελπίδας από αυτό, και εντάχθηκε στο απαιτητικό και πρωτόγνωρο γι’ αυτόν πρόγραμμα της “ΣΤΡΟΦΗΣ”.

Φιλοξενείται στο ξενώνα της “Στροφής”, που είχε δημιουργηθεί για τα παιδιά από την επαρχία και γι’ αυτά που δεν είχαν γονείς.

Επικοινωνήσαμε τηλεφωνικά με την μητέρα του και της ζητήσαμε να έρχεται, έστω μια φορά τον μήνα. Μας απάντησε ότι δεν ήταν δυνατόν να έρχεται και μας παρακάλεσε, κλαίγοντας, να προσέχουμε τον Κώστα. Μας τον “παραχώρησε”, και εμείς χωρίς να το πολυσκεφτούμε τον “αποδεχτήκαμε”. Εξ άλλου μπορούσαμε να του προσφέρουμε “τα πάντα”, στέγη, τροφή, χρήματα, ασφάλεια, στοργή, αγάπη, εκπαίδευση, θεραπεία, φίλους. Γιατί να μην “αποδεχτούμε”;

Ο Κώστας έμεινε στη “Στροφή”. Η ζωή του όλη άλλαξε, έκφρασε τα καλά στοιχεία του εαυτού του. Την κέρδιζε την ζωή με τον αγώνα του και όχι με την κακομοιριά του. Την “ρούφαγε τη ζωή”. Φαίνεται όμως, πως η δόση ήταν υπερβολική. Δεν την άντεξε. Έφυγε μετά από 7 μήνες, επειδή παραβίασε βασικό κανόνα της κοινότητας “Απαγορεύεται η βία, λεκτική ή φυσική” Αμέσως, μόλις την επόμενη ημέρα ο Κώστας των Σωφρονιστικών Καταστημάτων, εμφανίστηκε. Ήλθε

βράδυ στη "ΣΤΡΟΦΗ", και σκότωσε ότι ζωντανό βρήκε εκεί. Όλα τα ψαράκια του ενυδρείου.

Οι εφημερίδες δύο μήνες μετά, μας πληροφόρησαν, ότι, ο Κώστας σκότωσε τον συγγατικό του, σ' ένα ερειπωμένο σπίτι, έναν επίσης έφηβο 17 ετών, με τον οποίο έκαναν μαζί χρήση.

Σ' ένα γράμμα που έστειλε στον γράφοντα, από τις φυλακές του Κορυδαλλού, ζήτηγε μερικές φωτογραφίες από την κατασκήνωση που είχε πάει διακοπές με την κοινότητα, γιατί ήθελε για πάντα να θυμάται μερικές από τις μόνες ωραίες και ευχαριστες στιγμές της ζωής του, και είναι το εξής :

«Γιώργω για σου.

10/6/91

Εύχομαι ο χάρτινος επισκέπτης μου να βρει την κοινότητα καλά.

Γιώργω ξέρω ότι ίσως είναι και θράσος αυτή τη στιγμή που σου γράφω . Εχω κάνει πολλά ακόμα και εις βάρος τις ίδιας τις κοινότητας. Αλλά θέλω να ξέρεις ότι τιμωρούμε για όλλα. Τώρα θα μου πεις γιατί στα γράφω όλλα αυτά. Εκατσα όλλον αυτόν τον καιρό που είμαι φιλακή και έψαχνα να βρω ωραίες και ευχαριστες στιγμες από τη ζωη μου. Τελικά βρικά μερικους μήνες και αυτή οι μήνες ηταν ο καιρός που είμουνα στην ΣΤΡΟΦΗ .

Γιώργω προσπαθω να μι γράφω πρεζάκικα για μια φορά τουλάχιστον.

Είμαι πια καταδικαζόμενος με πολλά χρόνια Φυλακί. Ειναι και αυτός λόγος ειδικερα σ' αυτό που σου ζητώ. Σου ζητώ αν γίνεται και είναι δυνατών να μου στίλει η κοινότητα μερικές φωτογραφίες από το περσινό καλοκαίρι στο Σκουτάρι στη Μάνη που είχαμε παιε διακοπές.

Θέλω Γιώργω να θυμάμε για πάντα αυτές τις στιγμές. Αυτά είχα να γράφω περιμένω μια απάντηση. Μετ ανιωμένους αργά παρά ποτέ. Σε χερετώ

Κώστας Φ.

Υ.Σ ΣΕ ΠΑΡΑΚΑΛΩ ΣΤΙΛ ΕΜΟΥ ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Το γράμμα αυτό, δείχνει εκτός των άλλων, την εκπαίδευση που έχει λάβει ο Κώστας. Δείχνει την σχολική φροντίδα.

Η βρεφική, παιδική και εφηβική ηλικία είναι μεταβατικά στάδια, όπου το άτομο από μωρό θα γίνει παιδί, από παιδί θα γίνει έφηβος και από έφηβος ενήλικας. Αποτελούν μεταβατικά στάδια ταχύτατης βιολογικής, ψυχοκοινωνικής, και γνωστικής ανάπτυξης. Κάθε μεταβατικό στάδιο είναι παράδοξο, δύσκολο, επίπονο. Η μετάβαση από βρέφος σε ενήλικα, σημαίνει μετάβαση από την πλήρη εξάρτηση στην αυτονομία. Στη διαφοροποίηση δηλ. του εαυτού από το συναισθηματικό σύστημα της οικογένειας. Ο βαθμός εξάρτησης και αυτονομίας, συνύπ αρξης και οριοθέτησης,

εγγύτητας και απόστασης στην βρεφική, παιδική και εφηβική ηλικία του ατόμου, είναι διαφορετικός.

Βρέφος, σημαίνει πλήρης εξάρτηση. Παιδί, σημαίνει μεγαλύτερη εξάρτηση από αυτονομία, έφηβος, σημαίνει μικρότερη εξάρτηση από αυτονομία. Ενήλικας, σημαίνει αυτονομία. Εάν στην παιδική ηλικία ο βαθμός εξάρτησης, συνύπαρξης και εγγύτητας με τους γονείς, είναι μικρότερος του απαιτούμενου, τότε το πρόβλημα που δημιουργείται είναι μεγάλο. Εάν στην εφηβεία, αντιστρόφως, ο βαθμός εξάρτησης, συνύπαρξης και εγγύτητας είναι μεγαλύτερος του απαιτούμενου, πάλι δημιουργείται πρόβλημα.

Για να φτιάξεις ένα σπίτι, πρώτα βάζεις τα θεμέλια, καλουπώνεις, βάζεις σίδερα και μπετόν και μετά τα τούβλα. Έτσι και η ανάπτυξη του ανθρώπου υπακούει σε κανόνες. Επάνω στα θεμέλια της κληρονομικότητας και των γονιδίων του, το άτομο "κτίζεται" από το περιβάλλον του, κυρίως την οικογένειά του και το σχολείο του. Με σωστά υλικά, στην σωστή ποσότητα και ποιότητα, στο σωστό χρόνο.

Στην περίπτωση του Κώστα, θελήσαμε να βάλουμε τούβλα, σ' ένα γιαπί δίχως σίδερα, με αποτέλεσμα να καταρρεύσει.

Είναι πολύ βασικό να ξέρει ο εκπαιδευτικός, όπως και ο θεραπευτής, ότι δεν είναι δυνατόν, παρά τις όποιες προσπάθειες, να βοηθήσουν όλα τα παιδιά.

Η πολιτεία, οι γιατροί, οι θεραπευτές, οι εκπαιδευτικοί, επιχειρώντας να "επανορθώσουν" ή να προφυλάξουν, το ίδιο το "προβληματικό" παιδί, από την προβληματική οικογένεια, επιλέγουν ως καλύτερη λύση την παντελή απομάκρυνση του νεαρού ατόμου από τον γονιό που ανατρέφει, αλλά και την απομάκρυνση του παιδιού από το σχολείο, για να προφυλάξουν τα "υγιή" παιδιά. Έτσι, τα παιδιά στερούνται τον γονιό τους, αλλά και την όποια ευκαιρία, να αντικαταστήσουν την γονική έλλειψη, με το δάσκαλο/α, με αποτέλεσμα η "φυγή να είναι χωρίς επιστροφή". Πεταμένα στον σύγχρονο Καιάδα, των ναρκωτικών, των παραβατικών συμπεριφορών, του σωφρονιστικού μας συστήματος.

Η αλλαγή της στάσης μας θα μπορούσε να οδηγήσει ώστε να υιοθετηθεί όλη η οικογένεια με τις όποιες θεραπευτικές παρεμβάσεις να δίνουν προτεραιότητα στις ανάγκες των γονέων, προκειμένου να γίνει δυνατό, αργότερα να ικανοποιηθούν οι ανάγκες των νεότερων μελών της.

Πρόσφατα ένας καλός φίλος ο Νικόλας Τ, επιστήμων, συγγραφέας και επιτυχημένος στη ζωή, περιέγραφε με λίγα λόγια τη ζωή του ως εξής:

"Ήμουν ακοποποιημένο παιδί, από έναν άγριο και αυταρχικό πατέρα. 8 χρονών κάπνιζα, έβριζα και θα παράταγα το σχολείο εκείνη τη χρονιά γιατί στην τάξη είχαμε έναν επίσης άγριο, αυταρχικό και αδιάφορο δάσκαλο".

Στην ερώτησή μου και πως τα κατάφερες ;

Η απάντηση ήταν :

“Εκείνη ακριβώς την φάση, άλλαξε ο δάσκαλος και ήλθε ένας γλυκός και τρυφερός που μας διάβαζε, όλο παραμύθια, όπως “το πουλί της Σαντορίνης””.

“Σε μία σπηλιά της Σαντορίνης, ένας φοβερός δράκος που πέταγε φωτιές, είχε φυλακισμένη μία πριγκίπισσα, μεταμορφωμένη σε πουλί που κελαηδώντας έλεγε τον πόνο της. Ύστερα από πολλές ταλαιπωρίες και περιπέτειες, ένα πριγκιπόπουλο κατάφερε να σκοτώσει τον δράκο και να απελευθερώσει την μαγεμένη πριγκιποπούλα”.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε, Νέο Σχολείο σημαίνει: κανένα παιδί έξω από το σχολείο. Κανένα παιδί σε σύγχρονο Καιάδα: Σωφρονιστικό σύστημα, Ναρκωτικά, Παραβατική συμπεριφορά.

1. Βασιλείου Γιώργος, Ο Άνθρωπος ως Σύστημα, Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής, Επιμ. Τσιάντης Μ, Μανωλόπουλος Σ, Τόμος Α΄, Καστανιώτης, Αθήνα, 1987.
2. Πολέμη-Τοδούλου, Μ., Η Συστημική Προσέγγιση -Κλειδί για ένα Νέο Εκπαιδευτικό Σχεδιασμό. Μετάλογος. Τεύχος 18, Δεκ. 2010 .
3. Mindel Arnold, «Μέσα στη φωτιά», (Μετασηματισμός μεγάλων ομάδων, αξιοποιώντας τις συγκρούσεις και την διαφορετικότητα), εκδ. Γραφές, Αθήνα 2002.
4. Piaget Jean, Ψυχολογία και παιδαγωγική, μετάφραση Τάσου Ανθουλιά, Απόστολου Βερβερίδη, Παν. Αθηνών, Αθήνα 1986 .
5. Πολέμη- Τοδούλου Μίνα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Μεθοδολογία Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Η Αξιοποίηση της Ομάδας στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, τόμος Γ, Πάτρα 2005 .
6. Michorn Thomas, jr., m.d., Drug and Alcohol Abuse, - The Authoritative Guide For Parents, Teachers And Counselors. Τμήμα Πρόληψης Εκπαίδευσης OKANA, Αθήνα, 1998.
7. Μπαρδάνης Γιώργος, Έφηβος και Χρήση Ουσιών, Παρουσίαση Περιστατικών. Εργασία στο Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών στη κοινωνική Ψυχιατρική, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τομέας Κοινωνικής Ιατρικής και Ψυχικής Υγείας.
8. Haim G. Ginott, Παν. Νέας Υόρκης, Μεταξύ Γονέων και Εφήβων, Εκδόσεις Μπεργαδή, Μεταφ. Ν. Παπαρρόδου, Αθήνα 1996.
9. Κουκού Ιωάννα, Αποκατάσταση και Επανάταξη: Η αρχή του τέλους της θεραπευτικής διαδικασίας, η αρχή της ελεύθερης από ναρκωτικά ζωής στο: Ουσιοεξάρτηση, Σύγχρονα θέματα, Επιμ. Λιάππας - Πομίνη εκδοσ. ΙΤΑΚΑ, Αθήνα, 2004.
10. Μπαρδάνης Γιώργος, Ουσιοεξάρτηση και Παραβατικότητα στο: Ουσιοεξάρτηση, Σύγχρονα θέματα, Επιμ. Λιάππας- Πομίνη εκδοσ. ΙΤΑΚΑ, Αθήνα, 2004.